

Drie 17de- en 18de-eeuwse plattegronden van het landgoed Quackenburg te Nieuwer Ter Aa

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

In een eerder artikel in dit tijdschrift werd melding gemaakt van het landgoed Quackenburg in Nieuwer Ter Aa.¹ Thans wil ik nader ingaan op de ontwikkelingsgeschiedenis van dat landgoed, in het bijzonder aan de hand van twee plattegronden daarvan die zich bevinden in het archief dat in 1992 door Mevrouw B.W. Hulsman aan onze Historische Kring werd geschonken.^{2,3} Een derde plattegrond, opgenomen in een kaart van Loenen en omgeving uit omstreeks 1725, is daarbij eveneens van grote betekenis.⁴

Voorgeschiedenis van het landgoed Quackenburg

De bebouwingsgeschiedenis van het deel van Nieuwer Ter Aa tussen de rivier de Aa, het Honderdsche Laantje en de Dorpsstraat is niet met dit landgoed begonnen. Daar is nog een heel stuk geschiedenis aan voorafgegaan.

Het oorspronkelijke Quackenburg is vrijwel zeker een kasteel geweest. Ik heb daar een verscheidenheid aan argumenten voor:

(1) Het woord "burg" in de naam Quackenburg duidt niet op een herenhuis maar op een versterkt huis of burcht.

(2) De eigenaar mocht Quackenburg in principe alleen maar bewonen wanneer hij of zij in het bezit was van een officiële leenbrief van de Staten van Utrecht⁵ (en nog verder in de tijd terug van de bisschop van Utrecht). Zo'n situatie wijst er meestal op dat het desbetreffende leengoed betekenis had voor de landsverdediging.

(3) Quackenburg lag op een strategisch belangrijke plaats. Zo'n 250 meter ervandaan lag vanaf 1296 de Stichts-Hollandse grens. Quackenburg lag bovendien vlak bij de Dam in de Aa, waarover sedert 1385 eeuwenlang heibel is gemaakt tussen Stichtenaren en Hollanders.

(4) Het landgoed als geheel werd rond 1700 aangeduid als "het goed ter Aa" of "de hereplaats ter Aa". In de bij officiële stukken gebruikelijke opsomming van wat er allemaal deel uitmaakte van het landgoed blijkt Quackenburg dan een van de elementen daarvan te zijn.^{6,7} Op den duur evenwel drong de oudere en algemeen bekende naam Quackenburg de aanduiding "landgoed ter Aa" geheel op de achtergrond en werd Quackenburg gebruikt voor het hele landgoed.

(5) In die opsommingen is steeds sprake van "het bergje Quackenburg". Natuurlijke heuvels komen in het Nieuwer Ter Aase landschap niet voor. Daarom doet die omschrijving het vermoeden opkomen dat hier sprake was van een min of meer overgroeide puinhoop, een ruïne.

(6) Het grote landhuis lag opmerkelijk acentraal binnen het gebied van het landgoed (zie Afbeelding 1). Wel betrekkelijk centraal binnen het ruim bemeten terrein lag een ongeveer ronde gracht, die een eiland omsloot met een middellijn van ruim 11½ Stichtse roeden (43,50 meter). Deze situatie roept een vergelijking op met de standplaats van het voormalige kasteel Ruwiel. Ervoor, tussen het eiland en de weg, lag een groter terrein dat eveneens geheel door water omgeven was en doet denken aan het voorplein van een kasteel.

Aan het bestaan van het versterkte huis Quackenburg is mogelijk al in de 16de eeuw een eind gekomen. In het midden van de 17de eeuw stond het landhuis er reeds en de tegen het eind van die eeuw meermalen gebezigde aanduiding "het lant rontom het Berchjen genaemt Quaakenborch" doet vermoeden dat er toen al geen ruïne van grote omvang meer lag.

De herkomst van de naam Quackenburg is onzeker. Misschien was er een verband met de naam "quacke" voor de nachtreiger of kwak, een toentertijd hier vrij algemene broed-

vogel die opviel door zijn lichaamsbouw en de eigenschap onhoorbaar te kunnen vliegen; het is een nachtvogel die zich overdag schuil houdt tussen het riet. Niet geheel uitgesloten is ook een verband met het werkwoord "quacken", dat is kwaken of kwekken.

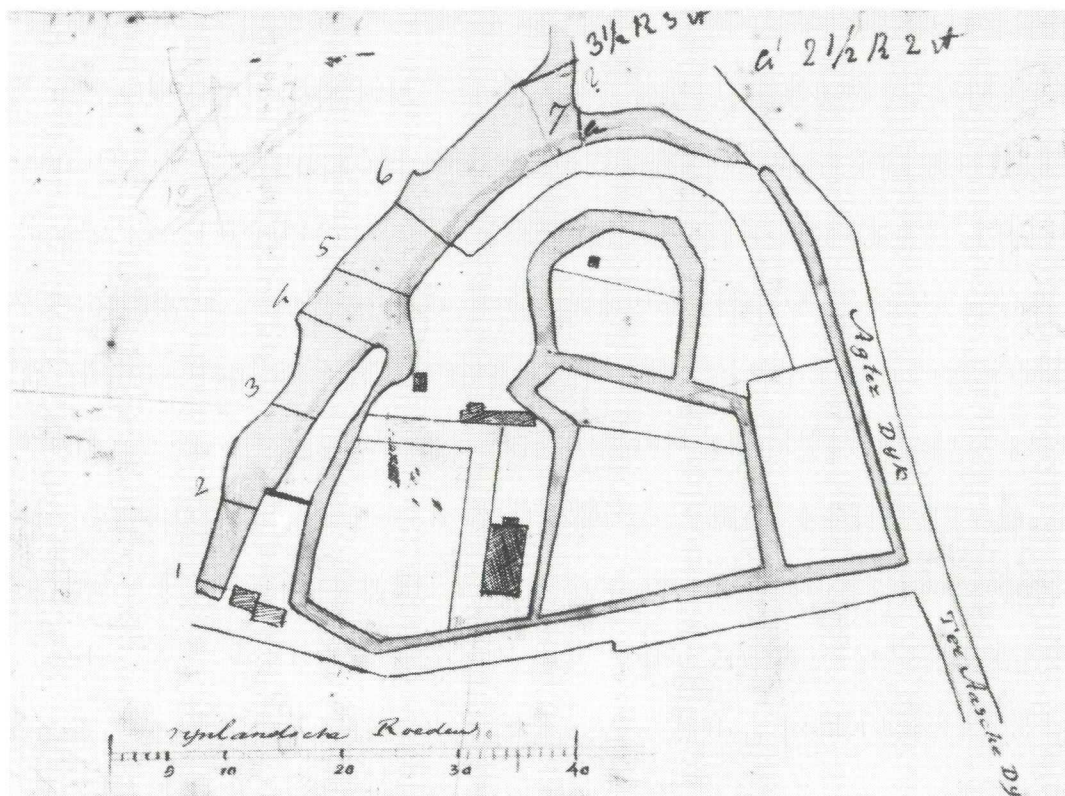
Begripsbepalingen

Omdat de naam Quackenburg in de loop der tijd in verschillende betekenissen is gebruikt is het nuttig om voor alle duidelijkheid enkele afspraken te maken over de voortaan in de geschiedschrijving van Nieuwer Ter Aa te hanteren namen:

Het *slot Quackenburg* is het kasteel dat vermoedelijk van de 14de tot in de 16de eeuw in het noorden van Nieuwer Ter Aa heeft gestaan.

Het *landhuis Quackenburg* is het herenhuis met toebehoren (stal, botenhuis) dat vermoedelijk in de 17de eeuw ten zuidwesten van de vestigingsplaats van het slot Quackenburg werd gebouwd.

Het *landgoed Quackenburg* is het gehele gebied dat bij het landhuis Quackenburg behoorde (zie de Afbeeldingen 1, 2 en 3).

Afb. 1. Kleine kaart van het landgoed Quackenburg. Deze kaart draagt geen jaartal. Let vooral op de navolgende zaken: (a) het water rond de veronderstelde standplaats van het vroegere kasteel en rond het veronderstelde voorplein is nog rondom aaneengesloten; (b) dat veronderstelde voorplein is nog niet door een extra waterloop doorsneden; (c) de landtong in het westen is, gelet op de rechte hoeken, mogelijk pas kort tevoren door een sloot doorsneden; (d) ten noorden van die landtong is nog geen haven aangelegd. Op grond van een vergelijking met Afb. 2 moet worden aangenomen dat deze kleine kaart verscheidene jaren ouder is dan de kaart van Van Bloemswaerd. Mogelijk werd deze kleine kaart gemaakt omstreeks 1696, bij of kort na de aankoop van Quackenburg door de Vrouwe van Ter Aa.⁶

Aangezien het begrip "huis" eeuwenlang zowel voor een kasteel als voor een burgerwoning werd gebruikt is het, ter voorkoming van misverstanden, beter de aanduiding *het huis Quackenburg* in de geschiedschrijving te vermijden.

Ouderdomsbepaling van twee kaarten van het landgoed

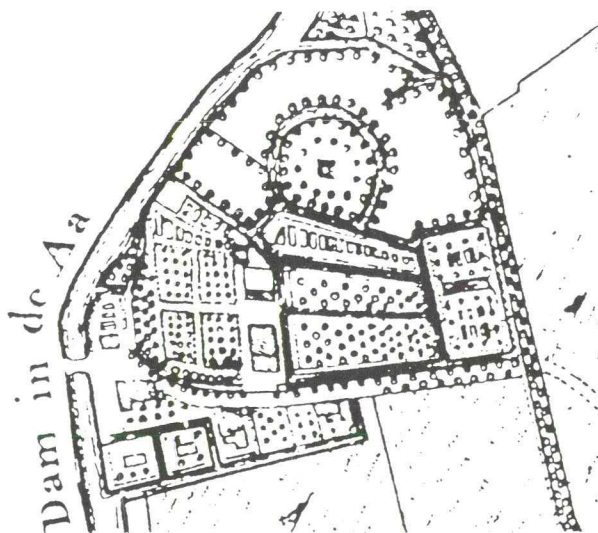
De twee plattegronden van het landgoed Quackenburg in de Collectie Hulsman (Afbeeldingen 1 en 3) dragen geen jaartal. Evenmin zijn in andere stukken in deze Collectie duidelijke aanwijzingen te vinden over het jaar waarin en de reden waarom die kaarten zijn gemaakt. Het feit dat op beide kaarten maten worden vermeld in Rijnlandse roeden en voeten maakt het aannemelijk dat ze vóór de Franse tijd werden getekend.

Gelukkig is er nog een derde plattegrond van dit landgoed bekend waarvan de ouderdom wel vrij goed bekend is (Afbeelding 2). Door vergelijkingen te maken tussen de drie kaarten valt de leeftijd van de ongedateerde kaarten redelijk te schatten. Daarbij is het uitgangspunt gehanteerd dat bepaalde handelingen in de regel niet werden herhaald; dus een watergang kan zijn aangelegd en later weer gedempt, maar zal slechts zelden daarna weer zijn opengegraven. Voor de resultaten van de onderlinge vergelijkingen wordt verwezen naar de onderschriften bij de afbeeldingen.

Ontwikkeling van het landgoed Quackenburg

Als we de drie plattegronden correct in een tijdsvolgorde hebben geplaatst, valt uit deze reeks in grote lijnen de vervanging van het slot Quackenburg door het landhuis Quackenburg af te lezen.

De uitleg van het landgoed welke ons in Afbeelding 1 getoond wordt, weerspiegelt nog sterk een oud kasteelcomplex. Het in de beschutting van de rivier gelegen slot was omringd door een gracht. Ten zuiden ervan lag een voorplein, door een buitengracht omgeven. De toegang tot het geheel zal vanaf de weg aan de zuidzijde gesitueerd zijn geweest. Daar waar in het westen de buitengracht in de rivier eindigde, stond al vroeg een botenhuis. Ten wes-

Afb. 2. Sterk vergroot detail uit de kaart van C.C. van Bloemswaerd, welke werd voltooid in 1726 of kort daarvoor. Het feit dat de ouderdom van deze kaart vrij nauwkeurig bekend is, biedt veel steun bij het dateren van de kaarten op de Afbeeldingen 1 en 3. Er is veel overeenstemming met de kaart in Afb. 3 maar de binnengracht is nog compleet en de haven is blijkbaar nog niet aangelegd. Het landgoed is, in vergelijking met de toestand weergegeven in Afb. 1, flink uitgebreid met bezittingen ten zuiden van de weg. Let ook op de, uit oogpunt van het Sticht Utrecht, zeer strategische ligging van Quackenburg tussen de Dam in de Aa en de Stichts-Hollandse grens.

ten van het voorplein bevonden zich een huis en een stal, die mogelijk de kasteelboerderij vormden.

Na het verdwijnen van het kasteel ontwikkelde de boerderij zich tot het landhuis Quackenburg en werd het oude voorplein met bomen beplant. Door een daarin gegraven watergang werd het opgedeeld in een grote en een kleine boomgaard. Ten zuiden van de weg stonden enkele huizen (Afbeelding 2). In het westelijkste huis was een herberg gevestigd, terwijl twee andere aanvankelijk vermoedelijk boerderijen waren. De drie huizen ongeveer ter hoogte van de ingang naar het oude voorplein waren waarschijnlijk burgerwoningen.

De oorspronkelijke binnengracht rond het slot Quackenburg verloor zijn oude betekenis; het zuidelijkste deel werd in twee fasen gedempt (Afbeelding 3). Bij het botenhuis werd een haven aangelegd.

Noten

- 1 A.A. Manten, 1992. De grote huizen van Nieuwer Ter Aa in de tweede helft van de 17de en het begin van de 18de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 3, blz. 162 - 169.
- 2 Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman. Kleine kaart van het landgoed Quackenburg, ongedateerd.
- 3 Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman. Gedetailleerde kaart van het landgoed Quackenburg, ongedateerd.
- 4 "Nieuwe Kaart van Loenen", in 1726 of iets eerder vervaardigd door C.C. van Bloemswaerd en tussen 1726 en 1737 uitgegeven door Joh. Covens en Cornelis Mortier te Amsterdam. Deze kaart staat in zijn geheel, maar sterk verkleind, afgebeeld in M. Donkersloot-de Vrij, 1985. De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap. Uitgeverij Heureka, Weesp, blz. 90 - 91. Het voor dit artikel meest relevante gedeelte is ook te vinden in Manten, 1992, Afb. 1.
- 5 Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman. Stichtse "leenbrief van 't goet of Heereplaats ter Aa, ten behoeve van Vrouwe Josina van Brederode, Douariere van Jacob Frederick van Renesse van Moermond, in leven Heer van Ter Aa. Dato 23 Mei 1696". Met later toegevoegd op de buitenzijde de tekst: "Quackenburg Deel II toebedeeld den 3den Nov. 1875 aan E.S.C.M. van Reede tot Ter Aa". Uithangend zegel niet meer aan het document verbonden.
- 6 Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman. Akte van de verkoop van het huis en de plaats Quakkenburg, Anno 1696, door Elizabeth Corver aan Josina Sara van Brederode van der Aa.
- 7 Archief Historische Kring Breukelen. Collectie Hulsman. Stichtse leenbrief, uitgegeven aan de Heer Maximiliaan Jacob van Renesse Heer van Ter Aa, betreffende Quackenburg en omgeving, oftewel "het hujs van juffrouw Oets, gekogt met de selve beplantinge, groot drie en een halve mergen, gelegen in het dorp van Ter Aa, en bij ons bewoont werdende", gedateerd 3 juni 1711; uithangende zegels verdwenen.

Afb. 3 (op de bladzijde hiernaast). Sterk verkleinde weergave van een zeer gedetailleerde kaart van het landgoed Quackenburg. De navolgende kenmerken zijn voor de datering van belang: (a) de binnengracht is aan de zuidzijde nagenoeg geheel verdwenen maar een gedeelte staat nog met een streepjeslijn aangeduid, waarin de notitie "Gedempt"; (b) bijna over de hele breedte van het veronderstelde vroegere voorplein loopt (tussen de dan zo geheten grote en de kleine boomgaard) een watergang; (c) de hoeken van de sloot door de landtong in het westen zijn opvallend gerond en naar het noorden toe is het eiland boven die sloot korter en smaller geworden; (d) er is een haven aangelegd; (e) de moestuin in het zuidoosten wordt aan de noordzijde gedeeltelijk door een waterloop begrensd. Deze kaart is onmiskenbaar een stuk jonger dan de kleine kaart van Afb. 1 en vrijwel zeker ook jonger dan de kaart van Van Bloemswaerd. Reinoud Abraham van Renesse van ter Aa lijkt in het midden van de 18de eeuw nogal wat aandacht aan het landgoed besteed te hebben. Mogelijk dateert de kaart uit zijn tijd. Ten zuiden van de weg is nauwelijks bezit ingetekend, maar dat hoeft geen verwondering te wekken want er werd vaker gesproken van Quackenburg deel I en deel II en deze gedetailleerde kaart zou een deelkaart kunnen zijn.